

Практичне заняття №2,3¹
ПЕРЕХІДНЕ ПОМ'ЯКШЕННЯ ПІД ВПЛИВОМ Ј.
ПАЛАТАЛІЗАЦІЯ ПРИГОЛОСНИХ [G],[K],[X]
ПІД ВПЛИВОМ ГОЛОСНИХ ПЕРЕДНЬОГО РЯДУ. ЗАКОН
ВІДКРИТОГО СКЛАДУ ТА ЗВУКОВІ ПРОЦЕСИ, ПОВ'ЯЗАНІ
З ЙОГО ДІЄЮ

План

1. Найдавніші зміни у фонологічній системі праслов'янської мови.
2. Перша палаталізація задньоязикових приголосних, її умови та наслідки.
3. Друга палаталізація задньоязикових.
4. Третя палаталізація задньоязикових.
5. Сполучення [gv], [kv], [xv].
6. Інші зміни в системі голосних.
7. Фонетичні закономірності, що склалися в праслов'янській мові;
питання про причини їх виникнення.
 - 7.1. Зміни приголосних на межі складу.
 - 7.2. Поява додаткових голосних, приголосних.
 - 7.3. Втрата приголосного на кінці складу.
 - 7.4. Асимілятивно-дисимілятивні процеси в групах приголосних.

Виконати такі завдання:

1. Визначте шляхом фонетичного аналізу поданих слів причини, умови, наслідки чергування звуків, тип чергування: *нога – ніжка, дух – душно, могли – можеш, рука – доручити, страх – страшно*;
3. Про що свідчать наведені звукові паралелі в слов'янських і неслов'янських словах: *рос. жена – прус. gēpa; укр. живий – лит. gīvas; укр. чистий – лит. kistas; рос. чадо – нім. kind; укр. ціна – лит. kaina* ?
4. З'ясуйте причини й умови появи свистячих приголосних у наведених словах: *клітці, руці, березі, думці*.
5. Встановіть причини й умови появи свистячих приголосних у наведених словах: *отець, стезя, лице*.
6. Утворіть форми слів із шиплячими в корені, поясніть їх походження: *ходити, сухий, платити, будити, міх, зростити, хотіти, берегти, могли, різати*.
7. Поясніть фонетику слів: *кинути, канути, долото, в'янути, обозь, обороть, оса, сон, володіти-волося, звістка-відомість, плету-плести, пророк-прорицати*.

Методичні рекомендації

Відповідь на перше питання передбачає відзначення важливої ролі у перебудові праслов'янського консонантизму середньоязикового приголосного

¹ Ми об'єднуємо 2 та 3 заняття, оскільки замість першого практичного в перший тиждень навчання, коли лекція й практичне – в один день, ми провели додаткову лекцію (спасибі тим, хто складав розклад).

[j], що виступав звичайно як іменниковий або дієслівний суфікс. Звук [j] вплинув на пом'якшення тих приголосних, після яких він стояв, а це викликало зміни приголосних, які визначають і сучасні чергування їх у східнослов'янських мовах. Процеси асиміляції, пов'язані з [j], у сполученні з приголосними різної артикуляції відбувалися не завжди однаково, а іноді не збігалися і хронологічно. Варто порівняти наслідки цих змін у східнослов'янських мовах з мовою старослов'янською. Висвітлення другого питання можна пов'язати із фонетичним явищем перетворення [gj], [kj], [xj] на [ž'], [č'], [š'], оскільки хронологічні рамки цих звукових процесів збігаються. Однак слід акцентувати на тому, що перша перехідна палаталізація задньоязикових приголосних відбувалася внаслідок асимілятивного впливу на них передньорядних голосних, а не суфікса [j].

Необхідно зазначити також, що задньоязикові приголосні тієї самої морфеми могли стояти не лише перед голосними переднього, а й перед голосними заднього ряду, тобто в позиції, в якій вони не змінилися на шиплячі. На цій основі в процесі першої перехідної палаталізації задньоязикових виникло в праслов'янській мові чергування фонем /g/ - /ž'/, /k/ - /č'/, /x/ - /š'/, що його наслідки зберігають і сучасні слов'янські мови. Варто згадати й про пізніші запозичення з інших мов, де приголосні [g], [k], [x] стоять перед голосними не заднього, а переднього ряду: *геній, гімн, хімія, кінетика, кефір тощо*.

Третє питання охоплює пізніше звукове явище праслов'янської мови, яке відбувалося вже тоді, коли в праслов'янській мові виразно накреслювалося протиставлення східних і західних діалектів. Ця зміна проходила переважно в кінці основи слова. Наслідки другої палаталізації задньоязикових зберегли всі слов'янські мови, хоча деякі не повністю, такі, як російська, словенська, словацька (пор. рос. *цена*, але *руке*), або з деякими пізнішими фонетичними інноваціями, як більшість західнослов'янських мов.

У четвертому питанні ключовим моментом є розуміння того, що третя палаталізація, на відміну від першої і другої, – наслідок не регресивної асиміляції, а прогресивної, тобто зумовлювалася впливом на задньоязикові приголосні не наступних, а попередніх голосних переднього ряду. Потрібно зазначити, відповідаючи на питання, непослідовність зміни [g], [k], [x] в [ž'], [č'], [š'] за умов третьої палаталізації. Необхідно назвати і хронологічні рамки третьої палаталізації задньоязикових приголосних.

При відповіді на п'яте питання слід враховувати непослідовність у східнослов'янських мовах відповідності звукосполученням [gv], [kv], [xv] передньоязикових [zv], [cv], [sv] у позиції перед колишніми [ě] та [i], на відміну від західнослов'янських мов (відповідь проілюструвати прикладами). Варто згадати й про пізніші лексичні контакти, а також про звуконаслідувальний чинник.

Відповідь на шосте питання повинна містити відображення фонетичних умов, які сприяли протіканню того чи іншого звукового явища, його послідовності чи непослідовності, ступеня дослідженості на сьогодні. Добра обізнаність з теоретичними засадами питань сприятиме успішному виконанню практичних завдань.

Відповіді на сьоме питання полягають в осмисленні фонетичних процесів, що пов'язані зі структурою складу. Ці процеси спричинили виникнення тіснішого зв'язку між звуковими одиницями в складі й тенденцію до розташування їх за висхідною звучністю, тобто до виникнення закону відкритого складу. Студенти повинні вміти розкривати *зміст* закону відкритого складу, знати суть *складового сингармонізму*.

Теоретичне підґрунтя поставлених за планом питань можна знайти в науковій літературі та розвідках, уміщених в періодичних виданнях.

Якщо говорити про практичні завдання, то передусім дивіться підручник М.Жовтобрюха, а також «Історія української мови. Фонетика», відповідні розділи. Не забувайте про існування Етимологічного словника української мови, там теж є чимало корисної інформації.